

Středověká literatura

Evropská literatura

- od doby vlády císaře Konstantina ve 4. století se křesťanství stalo státně uznávaným náboženstvím, brzy potom se vytvořily dvě oblasti křesťanského světa : oblast východní (byzantská, s vlivy pozdní řecké vzdělanosti) a oblast západní (římská, s vlivy vzdělanosti latinské)

Literatura náboženská

- základní jazykem byla **latina**

- **Nový zákon** (1. -2. století n.l.) - psán řecky
- obsahuje : - 4 evangelia (Matouš, Marek, Lukáš, Jan) - život Ježíše Krista
- epištoly (listy apoštolů věřícím)
- Zjevení sv. Jana (Apokalypsa) – konec světa, poslední soud

- lyrický charakter měly : **duchovní písně, žalmy, hymny, modlitby**

- epický charakter měly : **legendy** - události spojené s Kristovým životem, vyprávění ze života svatých ,
- **apokryfy** - utajené spisy, vypravování biblického rázu, církevními autoritami neuznávaných za součást písma - např. **Nikodémovo evangelium** (jeden z Kristových učedníků Josef Arimatejský zachytil do misky krev ukřižovaného Krista - sv. Grál, rytíři, kteří tuto miskou střeží, rytíři kulatého stolu, kteří usilují o její nalezení, král Artuš)

- od 10. století se objevuje i **náboženské drama**, vycházející z církevních obřadů - zejména z textů evangelií o Kristově utrpení a zmrtvýchvstání

- **mysteria** = hry o Kristově utrpení - pašijové hry
- **miracula** = zázračné hry

Literatura světská

- **středověká světská poezie**

Rytířský epos

- oslava ideálního **středověkého šlechtice, rytíře a jeho ctností** : věrnost králi, šíření a obhajoba křesťanství, úcta k urozené ženě, povinnost ochraňovat chudé, sirotky a vdovy, později, hlavně vlivem křížových válek, proniká do této poezie stále více exotika a dobrodružnost

- středověké literatuře byl **cizí pojem původnosti díla**, proto jsou si středověké rytířské eposy podobné, jeden autor opisoval od druhého, a dokonce přejímali i motivy z antiky (Alexandr Veliký je líčen jako křesťanský panovník šířící víru mezi pohany)

- francouzský hrdinský epos :

Píseň o Rolandovi

- asi z 11. století

- *rytíř Rolland z družiny Karla Velikého je velitelem zadního voje křížové výpravy proti*

španělským Arabům, je zrazen nevlastním otcem a zaskočen nepřáteli, přísný řád rytířské kázně mu nedovoluje dovolávat se pomoci hlavního vojska, marně jej přemlouvá přítel Olivier, aby zatroubil na kouzelný roh a přivolal pomoc, Rolland nezná jinou povinnost než bojovat proti přesile, hájit čest svého krále a hrdinsky padnout

- španělský epos :

Píseň o Cidovi

- z poloviny 12 století

- opěvuje udatnost španělského národního hrdiny Cida (Rodrigo Diaze de Bivar) v bojích proti

Maurům

- *děj se odehrává v Seville v pol. 11. stol., don Rodrigo - Cid a Xiména se milují, také rodiče počítají s jejich sňatkem, protože se tak spojí dva vznešené šlechtické rody, které prokázaly králi a vlasti mnohé služby, don Gorma, otec Ximény, urazí ze žárlivosti na královu přízeň dona Diega, otce Rodrigova, don Diego se nemůže postavit nejlepšímu současnému kastilskému bojovníkovi, protože už je starý a své hrdinství prokázal v minulých bojích, požádá svého syna, aby za něj boj vybojoval, Cid zabije otce své milé, Xiména sice Cida miluje, ale nad jejím citem převáží čest rodiny a žádá krále, aby Cida potrestal, konflikt končí smírně zásahem krále, protože Cid odčinil svou vinu udatností v boji proti Maurům.*

- z keltských pověstí vyrůstá epická skladba :

Tristan a Izolda

- zpracována literárně nejdříve ve Francii (12. st.), později v Německu a dalších zemích, odkud se dostává i do staročeské literatury

- *starý král Marek posílá jednoho ze svých rytířů, udatného Tristana, aby mu přivezl nevěstu, kterou má vyhledat podle vlasu, který upadl dvěma vlaštovkám, vlas patří irské princezně, rusovlasé Izoldě, Izoldina matka připraví kouzelný nápoj, který má vzbudit ve starém ženichovi lásku k její mladé dceři, cestou zpět se však oba nevědomky nápoje napijí, láska je silnější než všechny konvence a vede oba milence k podvádění Marka, milostný vztah nekončí ani Tristanovým sňatkem s jinou Izoldou - bělorukou, smrtelně raněn volá Tristan rusovlasou Izoldu, ta přichází pozdě, Tristan umírá, oklamán lživou zprávou žárlivé choti, že Izolda nepřijde, u mrtvého Tristana pak umírá i jeho jediná a největší láska, rusovlasá princezna*

- opravdový cit má větší hodnotu než lidský život

- německý epos :

Píseň o Nibelunzích

- pochází ze začátku 13. století, ale základ pověsti je mnohem starší
- ústředním hrdinou skladby je princ Siegfried a jeho krásná žena Kriemhilda, dějovou osnovu tvoří vylíčení Siegfriedova úkladného zavraždění příbuznými a strašlivá pomsta Kriemhildy na jeho vrazích

- ruský epos :

Slovo o pluku Igorově

- pochází z 12. století
- vypravuje o vojenském tažení knížete Igora Svjatoslaviče proti mongolským Polovcům, o jeho porážce, zajetí a útěku
- pravděpodobně se jedná o podvrh z 19. stol. (není prokázáno)

Král Artuš

- jiný ráz má **cyklus pověstí** o polomytickém bretoňském **králi Artušovi**, jeho nevěrné ženě Guinevře, čaroději Merlinovi a rytířích kulatého stolu, patří k nim proslulí hrdinové jako Parsifal, Lancelot atd., osudy některých z nich jsou spjaty s hledáním sv. Grálu, i s pověstí o společnosti rytířů svatého Grálu na hradě Montsalvage

- válečný život a dobrodružné příběhy ustupují v tomto cyklu mystice a náboženskému zanícení
- tyto pověsti byly zpracovány v Anglii, Francii, Německu

- za příklad všech hrdinských ctností si nakonec středověk vybral antického krále **Alexandra Velikého** - latinská verze **Qualtera Castellionského** z konce 12. století, z ní vzešla verze německá od **Ulricha von Etzenbach** (konec 13. století) a také staročeská **Alexandreida** od neznámého skladatele (přelom 13. a 14. století)

Dvorská milostná poezie

- pochází patrně z jižní Francie, kde se dochovaly silné tradice antické kultury, rytíř neválčil o čest a slávu vlastní, nebo svého pána, ale usiloval o přízeň vznešené dámy a místo vzdálených zemí dobýval srdce hradních paní

- **milostná touha v této dvorské poezii má vždy podobu služby, láska se pojímá jako poddanství a je vždy nešťastná, protože se vesměs opěvuje žena provdaná za jiného, jen málokdy vyjadřuje lásku skutečně osobní prožitek, bývá proto umělá a schematická**

- v jižní Francii byli tito potulní básníci nazýváni **trubadúři**, v severní Francii **truvéři**, v Německu **minesängři**, někdy byli doprovázeni potulnými hudebníky na strunné nástroje (žakéři)

- žánry :

milostná kanzóna

pastorela - pastýřská píseň (rytíř a pastýřka)

alba - svítáníčka - loučení milenců za úsvitu

epištola - milostný list

Literatura určená měšťanstvu

- současná problematika, kritika nedostatků, zábavnost a komika
- šířitelé : studenti a žáci
- Žánry : **fabliaux** - komická veršovaná povídka
 - zvířecí epos** - spojení bajek
 - světské drama** - na tržištích, před chrámem

Orientální literatura

- navazuje na starověkou východní kulturu
- **Indie**
 - básník **Kálidása** - 5.st.
 - drama **Šakuntala** - o věrné lásce
 - báseň **Oblak poslem lásky** - o lásce k životu, poselství vyhnance milované ženě
- **Persie**
 - básník **Nizámí** - 12. st.
 - rytířský epos **Sedm obrazů** (mravoučné vyprávění sedmi princezen z obrazů)
- **Arábie**
 - vliv islámu - **Korán - Mohamed** - 7. st.
 - sbírka pohádek a povídek **Tisíc a jedna noc** (vypráví krásná vezírova dcera Šahrazád svému muži a králi, aby se zachránila před popravou)
- **Čína**
 - básník **Li Po** - 8.st., buřič, autor veršů o víně, přátelství, volnosti, přírodě
 - básník **Tu Fu** - 8.st., sociální kritik, ořesné obrazy válečných hrůz, hladomoru a despotů
 - počátek čínské epiky - tzv. **vypravěčský román** - 10. - 12. st. - o historii, zázracích, kriminální a milostné příběhy

Staroslověnské a latinské písemnictví nejstarší české literatury

Znaky starší literatury psané na našem území

- **zlomkovitost** - většina památek až do konce 14. století se zachovala jen částečně
- pod pojmem **české literatury se chápe písemnictví vzniklé na našem území** (staroslověnské, české, latinské, německé, francouzské)
 - **anonymita** - do konce 14. století neznáme autory literárních děl
 - **názvy** pro literární památky **nejsou** do konce 15. století **používány**, jsou později uměle vytvořeny
 - **neznáme přesný vznik** literárních památek
 - výlučné postavení **verše**
 - **látková nepůvodnost díla** - většina památek čerpá z cizích pramenů (původnost látky se ve středověku nepovažovala za důležitou, důraz se kladl na zpracování látky - formu)

Historické členění – periodizace starší české literatury

- 9. století**
 - a) vznik staroslověnského písemnictví a jeho rozvoj na území Velké Moravy - 9. století
- 10. a 11. století**
 - b) přesun státního a kulturního života do Čech - boj literatury staroslověnské a latinské - 10. a 11. století
- 12. a první polovina 13. století**
 - c) dočasné vítězství latiny a první literární použití češtiny - 12. a první polovina 13. století

Staroslověnské kořeny našeho písemnictví

- základy k slovesné kultuře byly položeny ve 2. polovině 9. století na území Velké Moravy
- kulturní rozvoj souvisel se šířením křesťanství napomáhajícího rozvoji feudálního zřízení zejména vzorem pevné organizace a představou jediného vládce
- křesťanství proniká z počátku ze západní Východofrancké říše spolu s latinou jako obřadní řečí (1. pol. 9. století), ale zároveň už existovaly hospodářské a kulturní styky s Byzantskou říší
- roku 862 velkomoravský kníže Rastislav požádal byzantského císaře Michaila III., aby k nám vyslal takové učitele, kteří by lidem vyložili křesťanskou víru a šířili vzdělanost ve srozumitelném - slovanském jazyku
- v roce 863 přišli z Byzance na Velkou Moravu dva bratři - učený Konstantin (později přijal jméno Cyril, zemřel 869) a diplomat a dobrý organizátor Metoděj (zemřel 885)

- **důvody proč z Byzance :**
by podporovali Franckou říši
obyvatelstvo

1. kníže Rastislav se obával přílišného vlivu německých kněží, kteří
2. Konstantin a Metoděj pocházeli ze Soluně, kde žilo také slovanské
3. vzdělané obyvatelstvo je oporou státu a panovníka

- **Konstantin s Metodějem vytvořili :**

1. první slovanské písmo - **hlaholici** (z malé řecké abecedy, z hlaholice se později vyvinula cyrilice, ta se stala základem azbuky)
2. do písemnictví zavedli tzv. **staroslověnštinu** - jazyk pocházející z makedonského nářečí z okolí Soluně, nejedná se o předchůdce češtiny!!!!!!
3. do staroslověnštiny přeložili i některé **části Bible** (překlady evangelií a Apoštolských skutků) a základní **texty potřebné k bohoslužbě** (misál, breviář)

- přímou prací Konstantina a Metoděje, ale i prací jejich velkomoravských žáků vznikala další díla ukazující na rozmanitou členitost staroslověnské kultury :

Nomokánon - souhrn církevního práva

Zákon sudnyj ljudem - soudní zákony pro laiky

Paterik (Knihy otců) - vzdělávatelná četba, vyprávělo se zde o mniších a poustevnících

Proglas - veršovaná předmluva k překladu evangelia, nejstarší dochovaná slovanská báseň, autorem skladby je snad Konstantin

- **program cyrilometodějské mise :**

1. zdůrazňuje právo člověka naslouchat bohoslužbě konané v jeho mateřštině
2. nejvyšší kulturní hodnoty (náboženství) mají být srozumitelné a přístupné všemu lidu
3. počátek demokratizace naší kultury

tzv. **Panonské legendy** - **Život Konstantinův a Život Metodějův** - díla prozaická

- jsou pojata jako obrana díla obou věrozvěstů, slovanské bohoslužby

- byla napsána po smrti obou bratří nejspíše jejich žáky

- **ŽK** je kompozičně složitější a učenější, soustřeďuje se na filozofickou problematiku

Konstantinova díla

- řeší teologické otázky a je namířen proti tzv. trojjazyčníkům - těm, kteří tvrdili, že Bible

se smí překládat pouze do tří jazyků - hebrejštiny, latina, řečtina

- **ŽM** je prostší, těžiště je ve vyprávění událostí ze života Metodějova

- je namířen proti franckým kněžím

- po Metodějově smrti byli jeho žáci vyhnáni z Velké Moravy knížetem Svatoplukem

- velkomoravská tradice se však začala rozvíjet na území Čech

- jediný rukopis, který se zachoval z velkomoravské doby v původní podobě jsou tzv. **Kyjevské listy** :

- hlaholicí psaný zlomek překladu mešních formulářů

- představuje typ západní, římské liturgie, se silnou příměsí prvků řeckobyzantských

- důkaz složitého vyrovnávání mezi západní a východní kulturní orientací

- o ostatních uměleckých památkách máme jen nepřímé svědectví

Boj literatury staroslověnské a latinské

- když se roku 906 rozpadla Velká Morava, přeneslo se těžiště státního a kulturního života do **Čech**, kde se vytvářel silný feudální stát

- křesťanství, které bylo oporou tohoto politického úsilí, se preferovalo proti pohanství, jež představovalo ideologii již přežilou

- v literárním životě tvoří osobitý celek 10. a 11. století, období, v němž byla postupně vytlačována staroslověnština ve prospěch latiny

- písemnictví mělo nadále výlučně církevní ráz, jeho rozvoji pomáhalo zakládání klášterů, které byly středisky kultury i hospodářského pokroku, při nich vznikaly nejen knihovny, ale přímo písařské dílny, tzv. skriptoria, ale i školy, jejich zakládání podporoval sám panovník, neboť kláštery mu byly nápomocny v utužení jeho moci

- v **10. století** se ještě rozvíjí velkomoravská tradice, nejstarší památky byly tedy **staroslověnské** a oslavovaly vládnoucí rod Přemyslovců :

- **Život svatého Václava** (tzv. První staroslověnská legenda o sv. Václavu)

- vznikla brzy po Václavově smrti (byl zavražděn asi roku 935 na popud svého bratra Boleslava) je historicky věrohodná, není přeplněná různými zázraky, oslava knížecí moci

- **Život svaté Ludmily** - dochoval se pouze výtah

- asi **od poloviny 10. století** vznikala pro české potřeby i **literatura latinská**, jejíž rozvoj byl ovlivněn hlavně politickou situací, totiž spojením **Čech se západní sférou** a zřízením **biskupství v Praze roku 973**, které bylo oporou latinského písemnictví

- zprvu se jen opisovala latinská díla potřebná pro náboženský život, z původní latinské tvorby zasluhují pozornost **legendární vyprávění o českých světcích**, psaná s podobnými cíli jako díla staroslověnská, tedy moci Přemyslovcům (legendy václavské a ludmilské)

- nejvýznamnější z těchto **latinsky psaných** legend je :

- tzv. **Kristiánova legenda** (Život a utrpení sv. Václava a sv. Ludmily jeho babičky)

- tato rozsáhlá prozaická skladba vznikla na konci 10. století

- doklad obrany staroslověnské vzdělanosti, obsahuje názor, že přemyslovský stát je dědicem

Velké Moravy

- je napsána vysoce kultivovaným slohem, stojí na úrovni nejlepší latinské tvorby zahraniční

- **11. století znamená pro staroslověštinu stagnaci**, stále více se uplatňuje latina, o tom, že se ještě v 11. století používala východní liturgie, svědčí zlomky modliteb - tzv. **Pražské hlaholské zlomky** - jediná staroslověnská památka českého původu, která se dochovala

- ohniskem staroslověnské vzdělanosti se stal **Sázavský klášter** (založený roku 1032 Prokopem), již roku 1055 byli ale slovanští mniši vyhnáni (znovu 1061-1096), epilogem bylo založení kláštera Na Slovanech (Emauzy) v Praze Karlem IV.

- **staroslověnské památky z 11. století :**

- tzv. **Druhá staroslověnská legenda o sv. Václavu** - předlohou byla latinská legenda mantovského biskupa Gumpolda

- je typem středověkého vypravování, hemžícího se množstvím zázraků

- **Hospodine, pomiluj ny** - původně staroslověnská píseň, která se dochovala v počestěné podobě

- z původní písně náboženské se stala písní lidovou

- byla zpívána při slavnostních příležitostech, např. při korunovaci Karla IV.

- první zmínka o ní v Kosmově kronice (1055), ale pochází zřejmě již z 10. století

- tradice připisovala autorství sv. Vojtěchu

- důkazem starobylosti jsou staroslověnské archaismy, latinská zkomolenina Krleš = Kyrie eleison, pane, smiluj se nad námi, prosby za úrodu a mír, forma nerýmovaného verše a výrazová stručnost

- **latinskou literaturu v 11. století** představují náboženské a naučné spisy :

- **Vyšehradský kodex** (kolem roku 1085) - doklad vysoké písařské a ilumináčnické techniky

- korunovační evangelistář č. krále Vratislava

- **legendy** - např. o sv. Ludmile

- první pokusy dějepisické - **anály** - letopisy (v kostele sv. Víta na Pražském hradě)

- první **památky právního charakteru** - **Zakládací listina litoměřické kapituly z roku 1057**, která obsahuje první dochovanou celou **českou větu** v podobě přípisu (glosy) z počátku **13. století** -

Pavel dal jest Ploškovících zemju, Vlach dal jest Dolás zemju Bogu i svatému Ščepánu se dvěma dušníkoma.

Dočasné vítězství latiny a první stopy použití češtiny

- v **latinské literatuře 12. století** se těší oblibě **legenda** :

- legenda o **sv. Prokopu** - zakladatel Sázavského kláštera

- legenda o **sv. Vojtěchu**
- nejvyšší bylo **dějepisectví** :
 - **Kosmas - Kronika česká (Chronica Boemorum)** - psaná latinsky a prózou
 - autor (1045-1125) - byl děkanem svatovítské kapituly
 - zpracovává české dějiny od nejstarších mýtických dob (příchodu praotce Čecha) až do své přítomnosti - autorovo pojetí dějin se stalo závazným pro české dějepisectví až do 19. století, do Palackého
 - kronika je rozdělena do tří částí :
 1. do roku 1038 - vlády Břetislavy I. a smrti knížete Jaromíra
 2. do smrti krále Vratislava 1092
 3. do smrti Vladislava I. 1125 a začátku vlády Soběslava I.
 - čerpá z následujících pramenů :
 1. bájná vyprávění starců (nejstarší příběhy z pohanské doby)
 2. pravdivé vyprávění hodnověrných lidí, pamětníků
 3. prameny z kapitulní knihovny - anály
 4. vlastní Kosmovy zážitky
 - politický cíl - zachování jednoty země a věrnost knížeti z přemyslovského rodu, který si naši předkové zvolili za vládnoucí dynastii již v dávnověku
 - autor se vyhýbá staroslověnské vzdělanosti - byl příslušníkem latinského kléru
 - dílo je považováno za vysoce umělecké, dokazují to stylistické prostředky, které autor používá

:

1. kronika je psána podle kompozičních pravidel, která se naučil u římských historiků
2. používá množství citátů z antické, ale i z křesťanské literatury
3. kronika je dramatizována pomocí dialogů, přímé řeči, zálibu má v charakteristice významných osob
4. používá slov básnických (poetismů), básnických přívlastků, přirovnání, metafor, slovních hříček
5. překládá českou lidovou moudrost v pořekadlech a příslovích
6. používá také verše a má zálibu v rytmizovaném uspořádání textu
7. události rád komentuje a prokládá je filozofickými a mravními úvahami
8. autor prokázal smysl pro humor, vtip a inteligentní ironii (příběh Matyldy, vládkyně Lombardska a švábského vévody Velfa)

vévody Velfa)

- **z konce 12. století** máme dochovaný i první **fragment latinského dramatu**, velikonoční hru z kláštera sv. Jiří na Pražském hradě :
 - **tzv. svatojiřské officium** - líčí ve třech scénách - příhrobní, apoštolské a v scéně o setkání Krista s Máří Magdalénou - události po Kristově zmrtvýchvstání
 - středověké drama vzniklo z liturgických slavností velikonočních, základem byla úprava obřadu zvaného Visitatio sepulchri (návštěva Kristova hrobu), který se konal ráno na Boží hod velikonoční, pro názorné předvádění v kostele
 - herci byli kněží nebo řeholnice, původní jedna scéna se rozrostla postupně o další, avšak kompozice zůstala stejná, šlo o prostý sled obrazů
- **na počátku 13. století** se poprvé setkáváme s literárním využitím češtiny - v latinských textech (ale i staroslověnských) se objevují tzv. **bohemika** - ojedinelá česká slova (místní, vlastní jména, odborné termíny), ale i první česká věta (viz výše Zakládací listina litoměřické kapituly)
 - další svědectví o pronikání češtiny do latinského textu představují tzv. **glosy** - překlady jinojazyčného textu (**Olomoucké glosy, Vídeňské glosy, glosy v Mater verborum** - biblický slovník), glosy se nemusely vztahovat přímo k textu a mohly mít velmi světský ráz - poznámky v chorální **knize svatojiřské**, kde řeholnice stručně charakterizuje své známé (mimořádně velmi jadrně)
 - větší celky vytvářené v češtině představují **překlady modliteb a částí bible** potřebné pro bohoslužby
 - nejdůležitějším dokladem použití češtiny je **druhá nejstarší píseň** v národním jazyce **Svatý Václave, vévodo české země** - hudební forma, pojetí Václava jako pozemského vojevůdce a nebeského dvořana, vítězícího nad nepřáteli těla i duše, ukazují na 12. století, není vyloučen starší původ
 - proti první písni **Hospodine, pomiluj ny** je vybudována uměleji, využívá : epiteta, rýmu, asonance, vyjadřuje se v hypotaxi, člení složité představy do slok, je výraznější i po stránce hudební, najdeme v ní typické rysy chorální melodiky
 - ke třem původním slokám přibývaly později další, v 15. století se skladba rozrostla na devět slok

- píseň se těšila vždy velké úctě (husité, korunovace Jiřího z Poděbrad), zpívala se jako projev odporu proti útlaku našeho národa cizáky, stala se symbolem právní existence českého státu i v dobách poroby